

İranlı Azerbaycan Türklerinde Dil Aktarımı

Sonel Bosnalı*
(Tekirdağ)

Özet: İran Azerbaycan Türklerinde genel bir durum olan “iki dilli aktarım”, dinamik özelliklidir; zira iki dillilikten Farsça lehine yeni bir tek dilli aktarımın belirtileri görülmektedir. Diğer taraftan, okuma ve yazma yetileri göz önüne alındığında, Türkçenin “sınırlı işlev” kapsamında aktarım olanağı bulunduğu anlaşılmaktadır. Dil aktarımında rol oynayan mekânlara bakıldığında; her iki dilin aktarımında da evin belirleyici bir rol oynadığı açıktır. Okulun rolü beklendiği gibi ana dili için sınırlı ve Farsça için çok daha önemlidir. Mahalleye gelince; Türkçe aktarımında belli bir rol oynarken Farsça aktarımında hiçbir rol oynamaması ilgi çekicidir. Ayrıca, Tahran ve televizyon, dillerin aktarımında küçük de olsa, 0,08 düzeyinde, bir rol oynamaktadır; ancak bunların sadece Farsça aktarımı için bir rol oynadığı dikkatlerden kaçmamalıdır.

Anahtar Sözcükler: Türk dilleri, İran Azerbaycan Türkçesi, Dil aktarımı, Toplumdilbilim

Abstract: Bilingual transfer, common in Iranian Azeris, is of a dynamic nature as the indices of a new, monolingual transfer is apparent in favor of Persian of the two languages. On the other hand, when reading and writing skills are considered, Turkish seems to have a capacity in the transfer only to the extent of “limited function”. When the locations which play a role in the transfer are taken into consideration, the house obviously plays a prominent role, while the role of the school is limited as expected for the mother tongue but more significant for Persian. Regarding the district, it is remarkable that while it plays a certain role in the transfer for Turkish, it plays no role in the transfer for Persian. Besides, Teheran and television plays a role—very small, though—only to a ratio of 0,08 in the

* Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Tekirdağ, sbosnali@nku.edu.tr

transfer of languages; however, it should not be ignored that they play a role only for the transfer of Persian.

Keywords: Turkic languages, Iranian Azeri Turkic, Language transfer, Sociolinguistics

Giriş

İran'da çok sayıda dilin yüzyıllardan beri ilişki içinde bulunmasının bu dillerin her biri üzerinde önemli sonuçları vardır. Hem dil içi hem de dil dışı boyutlarıyla kendini gösteren bu sonuçları, dillerin yapıları, işlevleri ve dil topluluklarının nüfusları düzeyinde gözlemek mümkündür. Ancak ortaya çıkan sonuçlar, ilişkinin niteliği ve dillerin konumlarına göre her dil için farklı niteliktedir. Bu bağlamda, hem nüfus hem de değişke sayısı bakımından İran'da konuşulan en önemli dil guruplarından biri olan Türk dilleri, oldukça ilginç örnekler sunmaktadır. Gerçekten de, İran'daki diğer dillerden farklı bir dil ailesine mensup olan Türk dilleri, kendi aralarında da bazı dilsel, sosyal ve coğrafi farklılıklar sunmaktadır. Bu dilleri, ilk önce dilsel bakımdan, Halaçça ve Oğuz Türk dilleri olarak iki ayrı grupta sınıflandırmak gerekir. Ayrıca Oğuz Türk dilleri, Azerbaycan, Horasan, Türkmen, Kaşkayı-Ayanallu ve Sungur olmak üzere beş ayrı değişkede ele alınmaktadır. Coğrafi açıdan tam bir bütünlük sergilemeyen bu diller, aynı zamanda sosyal konumları ve nüfusları bakımından da farklılık sundukları için, ilişkilerinin de farklı sonuçları olmalıdır. Ayrıca, İran'da Türk dillerinin ilişkilerini sadece Farsça ile sınırlamak yanlış olur; bunun yanında diğer etnik dillerle olduğu gibi kendi aralarında da ilginç bir ilişki içindedirler. Herhangi bir dil, aynı zamanda birçok dille, çok boyutlu ve karmaşık bir ilişkiye maruz kalabilmekte ve dolayısıyla karşılıklı etkileşim söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte, İran'ın toplumsal, siyasal ve dilsel yapısı gereği, ülkenin tek resmi dili olan Farsça, sahip olduğu tarihsel prestijinin de katkısıyla, egemen dil olarak diğer dillere hükmeden dil konumundadır. Dolayısıyla, karşılıklı etkileşim mümkün olsa bile, çok sınırlı kalmaktadır; Farsçanın tek taraflı etkisi çok daha belirgindir.

Söz konusu etki dillerin yapıları açısından ele alındığında, ilişki içindeki dillerin söz, ses, morfolojik ve sentaks bakımından birbirlerine ben-

zeştikleri görülmektedir. Farsçanın bu dillerden aldığı sözcük sayısı sınırlı iken, Türk dillerinin sözcük yapıları büyük oranda Farsçalaşmıştır. Aynı zamanda, bu dillerin morfolojik ve sentaks yapıları da önemli derecede Farsçanın özelliklerine uyum sağlamıştır (Kıral 2000). Diğer taraftan, dillerin ilişki içinde bulunmalarının bu dillerin işlevleri üzerinde de önemli etkileri vardır. İlk devrelerde, Farsça ile etnik diller arasındaki ilişki, ‘diglosik’ durumlarda karşılaşılan işlev bölüşmesine benzer bir ilişkidir. Üst dil olarak Farsçanın işlevi, sosyal ve kültürel getirileri yüksek olan alanlarda yaygınken, diğer diller, daha çok topluluk ve ev içinde işlev bulabilmekteydi. Ancak, son yüzyılda İran’ın dil planlaması ve dil politikaları sonucunda bu ilişki yapısının da giderek değişmekte olduğu görülmektedir. Farsça geleneksel işlevlerinin yanında, alt dillere mahsus işlevlere de müdahale ederek, onları eline geçirmektedir. Bu bağlamda, alt dillerin işlevlerinin aşamalı olarak daralması anlamında, bir işlevsizleşme sürecinden bahsetmek mümkündür (Bosnalı 2007). Bu ilişkinin bir diğer sonucu da, dil topluluklarının nüfusu üzerinde kendini göstermektedir. Aktarım yitimi nedeniyle, bu dilleri konuşan toplulukların nüfuslarının giderek azaldığı, hatta yok olmaya doğru ilerlediği görülmektedir. Örneğin Doerfer (1999: 308), Halaçça’nın 2020 yılında tamamen yok olacağını öngörmektedir. Sungur Türkçesinin yanında, yaklaşık 1,5 milyon kişinin konuştuğu Horasan Türkçesi de gelecekte yok olacak diller arasında gösterilmektedir (Heyet 2002).

Azerbaycan Türkçesi ise, Azerbaycanlıların tarihte oynadıkları rol, nüfuslarının çokluğu, Azerbaycan Cumhuriyeti ile bağları ve geçmişte edebiyat ve yazı diline sahip olmaları gibi bir çok nedenlerden ötürü, diğer Türk dillerine göre çok daha yüksek bir konuma sahiptir. Dolayısıyla, diğer dillerin karşı karşıya olduğu yok olma tehlikesi, en azından bu yüzyılda, bu dil için ön görülmemektedir. Ancak, Azerbaycan Türkçesi ile Farsça arasındaki ilişki dengeli olmaktan çok uzaktır. Devletin Farsçaya yüklediği ayrıcalıklı konum, ona toplum içinde bir saygınlık kazandırmakta ve yerel dilleri konuşan topluluklar arasında çekiciliğini artırmaktadır. Diğer taraftan, yürütülen kültürel ve sosyal politikaların sonucunda ortaya çıkan kentleşme, göç ve okullaşma gibi gelişmeler de Farsçanın yaygınlaşmasını

hızlandırır niteliktedir (Hourcade 1988, 2000). Bu dengesiz ilişki dolayısıyla, Azerbaycan Türkçesinin maruz kaldığı bazı sonuçlar vardır. Her şeyden önce, diğer Türk dilleri kadar olmasa da, Azerbaycan Türkçesinin yapısal bakımdan Farsçaya benzeştiği görülmektedir (Bani-Shoraka 2005). Diğer taraftan, geleneksel işlevlerinin de Farsça ile rekabet halinde olduğu ve bu rekabette Farsçanın her geçen gün güç kazandığı gözlenmektedir (Bosnalı 2003). Öyleyse, böyle bir toplumdilsel yapılanmada, bu dilin aktarımının da belli bir yitim sürecine maruz kaldığı ileri sürülebilir mi?

1. Dil aktarımı

Bu çalışmada, Azerbaycan Türk toplumunun dil aktarımı tutumları değerlendirilecektir. Söz konusu toplumda resmî dili özümseyebilmek için, ana diline yabancılaşma, ana dili aktarımından kısmen veya tamamen vazgeçip, onun yerine Farsça aktarımı eğiliminin olup olmadığı ve bu aktarım yitiminin Azerbaycan Türkçesinin azınlıklaşma sürecini doğurup doğurmadığı sorgulanacaktır (bundan sonra, sadece kolaylık açısından, bu dili Türkçe, bu dili konuşan toplumu da Türk olarak adlandıracağız). Türk toplumunun dil aktarım eğilimlerinin incelenmesi için her iki dilin genel aktarım düzeyi belirlendikten sonra, bu dillerde okuma ve yazma yetisi aktarımı ele alınacak, daha sonra da aktarım alanları değerlendirilecektir.

İran Türk toplumunda dil aktarımının belirlenmesinde temel alınan veriler, 2000 yılında, 195 kişi Tahran, 111 kişi Salmas şehrinden olmak üzere toplamda 306 kişilik bir denek gurubuyla gerçekleştirilen anket sonuçlarına dayanmaktadır. Deneklerin tamamının Türk olması arzulanmıştır. Ancak, bu konuda bazı zorluklar yaşanmıştır. Özellikle Tahran'da Türk olduğu halde bunu söylemekten kaçınan çok sayıda kişiyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla, denek gurubunun oluşturulmasında şu kıstaslar aranmıştır: Türkçe konuşabiliyor olmak ve Türk kökenli olmak (anne ve babası veya onlardan birinin Türk olması). Buna göre, deneklerin 278'i Türk kökenlidir: bunların 256'sı özdeş, 22'si ayrışık Türk ailesine mensuptur. Ailesi Türk olmadığı halde Türkçe konuşabilen denek sayısı ise 28'dir. Bu deneklere ana dilleri sorulduğunda, 242 kişi Türkçe, 43 kişi Farsça, 21 kişi ise başka bir dil önermiştir.

1.1. Genel dil aktarımı: tek dillilik (T) > iki dillilik (TF) > tek dillilik (F)

Dillerin genel aktarım düzeyinin belirlenmesinde deneklerin Farsça ve Türkçe dil yetilerinden yola çıkılmaktadır. Bunun için deneklere “Türkçe konuşabiliyor musunuz?” ve “Farsça konuşabiliyor musunuz?” soruları sorulmuş, yanıt olarak “çok iyi”, “yeterince iyi”, “çok az” ve “hiç” seçenekleri önerilmiştir. Böylece, söz konusu dili “çok iyi” (Çi), “yeterince iyi” (Yi) ve “çok az” (Ça) konuşabildiğini belirten denekler, bu dilin “konuşucusu” (K), bunun yanında hiç konuşamadığını belirtenler bu dile “yabancı” (Y) olarak değerlendirilmiştir. Dillerin genel aktarımının değerlendirilmesi için, dillerden herhangi birini konuşabilen topluluğun (K) genel nüfustaki (n=306) oranı ele alınmaktadır (GA=K:306).

T1. Genel dil aktarımı

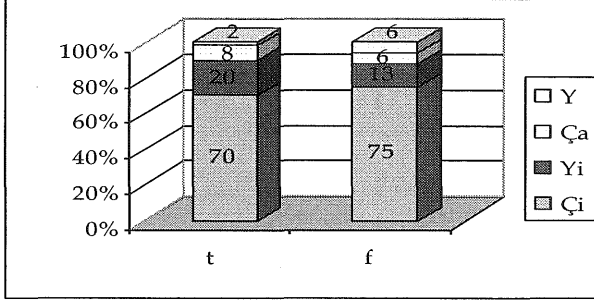
n	HA	bad(t)	K	Çi	Yi	Ça	Y	
T	306	256	236	300	213	63	24	6
F	306	256	236	288	228	40	20	18

Genel dil yetisi açısından, deneklerin neredeyse tamamının (300) Türkçe dil yetisine sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla Türkçenin genel aktarım düzeyinin 0,98 olduğu anlaşılmaktadır. Aynı deneklerin Farsça dil yetisine bakıldığında, 288 kişinin bu dili değişik seviyelerde konuşabildiğini görmekteyiz. Bu durumda, Farsça aktarımının da 0,94 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Öyleyse, iki dilin aynı zamanda yüksek bir düzeyde aktarıldığını öne sürebiliriz. Her iki dilin aktarıldığı, dolayısıyla ‘iki dilli topluluk’ olarak betimlenebilen grup, toplumun %92’sini oluşturmaktadır. Toplumun geri kalan kısmı, ‘tek dilli topluluktur’ ve toplumunun %8’ini teşkil etmektedir. Ancak bu tek dilli topluluğu iki ayrı kategoride ele almak gerekir: Yalnızca Türkçe aktarımının gerçekleştiği ‘Türkçe tek dilli topluluk’, ki bunların toplum içindeki oranı %6 düzeyindedir ve yalnızca Farsça aktarımının gerçekleştiği, toplumun %2’ini oluşturan ‘Farsça tek dilli topluluk’. Bu verilere bakarak, A. Türk toplumunda iki dilli aktarımın genelleşmekte olduğu düşünülebilir.

Bunun yanında, dil yetisindeki düzeyler karşılaştırıldığında, Farsçanın Türkçeden çok daha iyi seviyede bilindiği görülmektedir. Türkçeyi çok iyi bilenlerin oranı %70 iken Farsçayı çok iyi bilenlerin oranı %75 dolaylarındadır. Türkçe bilenlerin %20'i bu dili yeterince iyi ve %8'i çok az konuşabilmektedir. Farsça bilenlerin ise %13'ü yeterince iyi ve %6,5'i çok az konuşabildiğini belirtmektedir. Dil yetisi düzeylerindeki bu ayrıntı, deneklerin Farsçaya Türkçeden daha iyi hakim olduklarının bir göstergesidir. Dolayısıyla, Farsça aktarımının nicel öneminin yanında nitel önemini de vurgulamak gerekir.

Bunun yanında, yukarıda elde edilen veriler, Türkçe aktarımının oldukça önemli düzeyde gerçekleştiği sonucunu da doğurmaktadır. Hatta deneklerin kökenleri göz önünde bulundurulunca, Türkçe aktarımının etnik topluluk çerçevesinin bile dışına çıktığı görülür. Anne ve babanın veya onlardan birinin Türk olduğu denek topluluğu düzleminde, 1,08 ölçeğinde bir aktarım düzeyi elde edilmektedir. Sadece anne ve babanın Türk olduğu denekler ele alındığında ise bu rakamın 1,17 düzeyine çıktığı görülmektedir. Bu iki veri, Türkçenin Türk olmayan topluluklar içinde bile aktarım olanağı bulduğu anlamını taşır. İran'ın toplum-dilsel durumu göz önüne alındığında, herhangi bir azınlık dilinin yaygınlaşması, toplumdilbilim kuramını altüst etmektedir. Bu beklenmedik sonuç, Türkçenin Salmas'ta değişik etnik guruplar arasında iletişim dili olarak kullanılması ile kısmen açıklanabilir. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husus da, deneklerin belli bir bölümünün Türk oldukları halde kendilerini Türk olarak tanıtmaktan kaçınmalarıdır. Dolayısıyla bu veriler yanıltıcı olabilir. Türkçe ve Farsça aktarımının sürdürümü yada yitimi konusunda daha sağlam veriler elde etmek için, aşağıda başka yöntemlere başvurulmaktadır.

G1. Genel dil aktarımı

1.1.1. Ana dili aktarımında sürdürüm ve yitim

Türk toplumunun ana dili aktarımı karşısındaki tutumlarını incelemek için sadece özdeş Türk aileleri temel alınmaktadır. ‘Doğrudan aktarım’ (At) olarak adlandırılan yöntemden yararlanılarak, anne ve babanın anadilinin Türkçe olduğu evlerde (HA) bu dilin konuşulma oranından (Kt) hareket edilmektedir ($At=Kt:HA$). Bu yöntemde göre, $At=0$ ise tam aktarım yitimi, $At=1$ ise tam aktarım sürdürümü söz konusudur (Denis-Vetman 1989).

T2. Ana dili (Türkçe) aktarımı

HA	K(t)	Çi	Yi	Ça	Y
256	251	196	48	7	5

Deneklerin 256 kişisi için Türkçe, hem anne hem de babanın ana dilidir. Buna karşın, bu dili “çok iyi” bilenler 196 kişi ile sınırlıdır. 48 kişi ana dilini “yeterince iyi” bilmekte ve 7 kişi “çok az” bilmektedir. Toplamda Türkçe bilenlerin sayısı 251’e ulaştığına göre, ana dili aktarım sürdürümünün 0,98 olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkçe aktarım sürdürümü oldukça yüksektir; ama gösterge birimin altında olduğu için tam aktarım söz konusu değildir. Bu durumda, toplumun çok küçük bir kesiminde ana dili aktarımının durduğu, ana dili yerine başka bir dilin aktarıldığı görülmektedir. Ana dili aktarım yitimi 0,02 düzeyindedir.

1.1.2. Farsça aktarımı: iki dillilik mi Farslaşma mı?

Farsça aktarım düzeyinin (Af) değerlendirilmesinde ise, ana dili Türkçe olan topluluğun (n=236) Farsça konuşabilme oranı (Kf) ele alınır (Af=Kf:236). Bu aynı zamanda bu dilin işlerlik düzeyini de göstermektedir (Calvet 1998).

T3. Farsça aktarımı

bad(t)	K(f)	Çi	Yi	Ça	Y
236	222	166	37	19	14

Çalışmada ana dili Türkçe olan deneklerin sayısı 236 kişidir. Bu deneklerin %70'ini oluşturan 166 kişi, çok iyi derecede Farsça bildiğini belirtmektedir. Yeterince iyi derecede Farsça bildiğini ileri sürenlerin sayısı ise 37 kişi, yani deneklerin %16'sıdır. Son olarak, deneklerin 19 kişisi bu dili çok az bildiğini söylemektedir; bu da gurubun %8'ini oluşturmaktadır. Toplamda, ana dili Türkçe olan deneklerin %94'ünü oluşturan 222 kişi, değişik seviyelerde de olsa Farsça bildiğini ileri sürmektedir. Bu durumda, Türk topluluğu arasında Farsça aktarım düzeyi 0,94 olarak gösterilebilir. Diğer bir deyişle, Türk toplumunda henüz Farsça bilmeyenler sadece %6 oranındadır.

Sonuç olarak, ilk yaklaşımda hem Türkçe hem de Farsça aktarımının yüksek düzeyde gerçekleştiği bir "iki dilli aktarım" tutumunun genelleştiği izlenimi oluşmaktadır. Ancak bazı ayrıntılar dikkate alındığında, ilk aşamasında tek dillilikten iki dilliliğe ve daha sonra, ikinci aşamasında, iki dillilikten yeni bir tek dilliliğe geçilen dinamik bir toplumdilsel durumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Çok büyük oranda bir iki dilli topluluğun varlığı, Türkçe aktarımından vazgeçmeden Farsça aktarımının uzun zaman önce başlayıp hâlâ sürdüğünü; ancak hâlâ Türkçe tek dilli topluluğun bulunması, bu iki dilli aktarıma geçiş sürecinin henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, bir Farsça tek dilli topluluğun bulunması, daha birinci aşama tamamlanmadan ikinci aşamanın başladığının,

yani iki dilli aktarımdan Farsça tek dilli aktarıma geçiş sürecinin başlamış olduğunun göstergesidir. Bu süreci, “T > TF > F” formülü ile göstermek mümkündür.

1.2. Okuma ve yazma yetisi aktarımı

Türkçenin bu yüksek seviyedeki aktarım sürdürümü, aktarılan dil yetisinin ne anlama geldiği açıklığa kavuşturulmazsa, yanıltıcı olabilir. Gerçekten de, bireyin bir dili “çok iyi”, “yeterince iyi” veya “çok az” bildiğini ifade etmesi, bu dilde konuşma yetisi dışında sahip olduğu bazı diğer yetiler göz önünde bulundurulmazsa, fazla bir şey ifade etmeyebilir. Dolayısıyla, deneklerin bazı dil yetileri sorgulanarak, dil yetisi ve dil aktarımı konularına bazı ayrıntılar getirmek yararlı olacaktır.

Deneklerin Türkçe okuma ve yazma alanlarındaki yetilerini değerlendirebilmek için ankette iki ayrı soru eklenmiştir. İlk önce, deneklerin okuma ve yazma alanlarındaki belirtilen yetilerini tespit etmeye yönelik “Türkçe okuyabiliyor musunuz?” ve “Türkçe yazabiliyor musunuz?” soruları yöneltilmiştir. Seçenekler, bir önceki bölümde önerilenlerin aynısıdır. Böylece, “çok iyi, yeterince iyi ve biraz” okuyabildiğini söyleyen denekler “belirten okuyucu”, “hiç” okuyamadığını bildiren denekler ise “okuyucu olmayan” denekler olarak ele alınmaktadır. Aynı şekilde, bu dili “çok iyi, yeterince iyi ve biraz” yazabildiğini bildirenler “belirten yazıcı”, “hiç” yazamadığını söyleyenler de “yazıcı olmayan” denekler olarak nitelendirilmektedir. Bir sonraki aşamada sunulan iki soru ise, deneklerin bu iki alandaki yetilerinin uygulamaya dönüşüp dönüşmediğini tespit etmeye yöneliktir. “Daha önce hiç Türkçe okudunuz mu?” ve “Daha önce hiç Türkçe yazdınız mı?” sorularına “evet” ve “hayır” cevapları önerilmiştir. Her iki soruya da “evet” cevabı verenler ‘gerçek okuyucu’ ve ‘gerçek yazıcı’, “hayır” yanıtı verenler ise, ‘pasif okuyucu’ ve ‘pasif yazıcı’ olarak değerlendirilmektedirler.

T4. Türkçede dil yetisi ve edimi

	+	Çi	Yi	Ça	-	Uygulama	
Konuşma	300	213	63	24	6	+	-
Okuma	184	50	7	127	122	161	145
Yazma	127	32	4	91	179	82	224

1.2.1. Okuma yetisi ve edimi

T4’de görüldüğü gibi, Türkçe okuyabildiğini bildiren denek sayısı 184 kişidir. Deneklerin tümü göz önünde bulundurulduğunda, bunların %60’ının ‘belirten okuyucu’ olduğu görülmektedir. Ancak, sadece kendini konuşucu olarak gören denekler ele alındığında, bunların oranı %61’e çıkmaktadır. Diğer taraftan, belirtilen okuma yetisi, seviyeleri göz önünde tutularak göreceleştirilebilir. İlk göze çarpan, deneklerin sadece 50 kişininin “çok iyi” okuyabildiğini belirtmesidir. Buna göre, “çok iyi” okuyabilenler, toplam deneklerin %16’sını, kendini bu dilin konuşucusu olarak görenlerin %17’sini ve kendini okuyucu olarak belirtenlerin %27’sini teşkil etmektedir. “Yeterince iyi” okuyabildiğini belirten denekler ise 7 kişiyle sınırlıdır. Bunlar, toplam deneklerin %2,3’ünü, bu dili konuşabildiğini ileri sürülenlerin %2,3’ünü ve okuyucu gurubunun da %4’ünü oluştururlar. Son olarak, deneklerden 127 kişi, bu dili “çok az” okuyabildiğini belirtmektedir. Bunlar da, deneklerimizin %42’sine yakını, belirten konuşucuların %42’den biraz fazlasını ve belirten okuyucuların %69’unu oluştururlar. Buna karşın, deneklerin 122’si Türkçe okuyamadıklarını belirtmektedirler. Ancak bunların 6 kişininin zaten Türkçe konuşamayanlar olduğu hatırlandığında, bu dili bildiğini ileri sürdükleri halde okuyamadıklarını ifade edenlerin sayısının aslında 116 kişi olduğu görülür. Bu veriden hareket edildiğinde, okuma yetisi olmayanların oranının %39 olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, okuma yetisininin 161 denekte uygulamaya dönüştüğü görülmektedir. Diğer bir deyişle, deneklerin sadece %53’ü en azından bir defa okuma yetisini eyleme dönüştürmüştür; yani gerçek okuyucudur. Buna karşın %47’si hiçbir zaman böyle bir girişimde bulunmamıştır. Dil

yetisinin uygulanması, kendini konuşucu olarak görenler düzeyinde değerlendirildiğinde, gerçek okuyucu oranı %54'e, okuyucu olarak görenler düzleminde değerlendirildiğinde ise, %88'e yükselmektedir.

Öyleyse konuşma yetisi olanlar (%98) ile bir taraftan bu dilde okuma yetisi olanlar (0,61) diğer taraftan ise gerçek okuyucular (0,54) arasında önemli bir fark vardır. Bu dili konuşabildiğini söyleyenlerin %39'u aslında bu dili okuyamamakta, okuyabildiğini söyleyenlerin ise %12'si aslında bu dilde hiç okumamıştır.

1.2.2. Yazma yetisi ve edimi

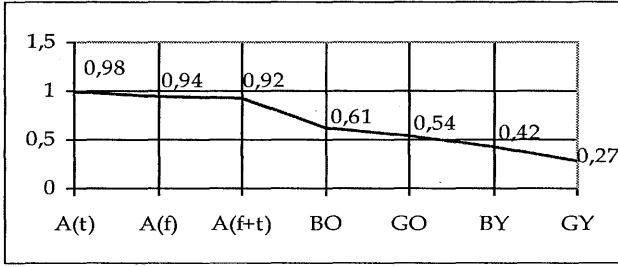
Yazma yetisi alanında, 127 denek bu dilde yazabildiğini ileri sürmektedir ki bu da deneklerin %43'ünü ve Türkçe konuşucularının %42'sini oluşturmaktadır. Ancak yazma yetisi olduğunu ileri süren bu deneklerin %72'si "çok az" yazabildiklerini bildirmektedir. Ayrıca bu denekler Türkçe konuşabilenlerin %30'unu teşkil etmektedir. Diğer taraftan, yazma yetisi olduğunu ileri süren deneklerin %3'ü "yeterince iyi" yazabildiğini bildirmektedir; bunlar ise belirten okuyucu deneklerin %1'ini oluşturur. Demek ki yazma yetisi olduğunu ileri sürenlerin sadece %25'i "çok iyi" yazabildiğini bildirmektedir. Diğer bir deyişle, konuşucu deneklerin sadece %11'i Türkçe çok iyi yazabildiklerini bildirmektedirler. Buna karşın, Türkçe hiç yazamadığını bildiren deneklerin sayısı 179 kişiye kadar çıkmaktadır. Bunlardan zaten bu dili konuşamadığını bildiren 6 kişi çıkarılırsa, konuştuğu halde bu dili yazamadığını ileri süren deneklerin toplam denek sayısının %58'ine eşdeğer olduğu bulunur.

Yazma yetisinin uygulamaya konulması konusuna gelince, bu zamana kadar Türkçe yazma deneyiminde bulunan deneklerin sayısı sadece 82 kişidir. Bu da, deneklerin toplamının ve belirten konuşucuların %27'sini oluşturur. Diğer taraftan, yazma yetisi olduğunu söyleyen deneklerin sadece %65'inin böyle bir deneyimi olmuştur; geri kalanı, yani %35'i pasif yazıcıdır.

Sonuç olarak, bu dilde hiç yazamayanların okuyucu deneklerin %58'ini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yazabilenlerin oranı %42 olsa da, bu yetinin deneyime dönüşmesi, yani gerçek yazıcıların oranı %27'de kalmaktadır.

Grafikte görüleceği üzere, konuşucu denek sayısı ile gerçek yazıcı denek sayısı arasında çok önemli oranda (%73) bir fark vardır. Yani kendini konuşucu olarak belirtenlerin %73'ü yazma alanında var saydıkları bu yetilerini pratiğe hiç dönüştürmemişlerdir. Bu veriler, yazma ve okuma yetisinden daha çok konuşma yetisi olarak aktarıldığı ortaya çıkan Türkçenin İran toplumundaki işlevleri hakkında da bir fikir vermektedir. Bu dilin niçin aktarıldığının yanı sıra, belki nasıl ve nerede aktarıldığı da yetiler arasındaki bu farkı açıklayabilir.

G2. Türklerde dil aktarımı

1.3. Dil aktarım alanları

İran Türklerinde dil yetisi ve dillerin aktarım seviyeleri değerlendirildikten sonra, bu bölümde İran'da Türkçe ve Farsçanın aktarım kanallarına değinilecektir. Bunu yaparken, bu dillerin hem ana dili hem de yabancı dil olarak aktarım yollarının ayrıca incelenmesinde yarar vardır. İran'ın ulusal eğitim programı çerçevesinde, Farsça ve Ermenice dışında, ana dillerinin öğretimine yer verilmediğini daha ilk baştan söylemek gerekir. Dolayısıyla, ana dillerinin aktarımının büyük bir oranda aile içerisinde gerçekleşmekte olduğu şimdiden tahmin edilebilir. Ancak bazı etnik grupların kendi ana dillerinin öğretimine yönelik resmî bir konumu olmayan birçok kurum ve dernek kurdukları bilinmektedir. Bunun yanında, okulda zorunlu dilin Farsça olmasına karşın, bazı şehirlerdeki bazı okullarda ana dilinde eğitim verildiğine de tanık olunmaktadır. Böylelikle, bu dillerin olası aktarım alanlarını "ev", "mahalle", "okul" ve yukarıdaki kurum ve dernekleri de kapsayan "diğer" alanlar olarak belirtebiliriz.

1.3.1. Dillerin ana dili olarak aktarım alanları

Daha önceki bölümlerde, ana dili Türkçe olan deneklerin sayısının 236 kişi olduğuna, buna karşın, Farsçanın 43 kişinin ana dilini oluşturduğuna değinmiştik. Dolayısıyla, bu çalışmada, ana dili Türkçe olan 236 denek ve ana dili Farsça olan 43 denek olmak üzere, toplam 279 deneğin ana dillerinin aktarım yolları incelenecektir. “Ana dilinizi nerede öğrendiniz?” sorusuna aşağıdaki yanıtlar alınmıştır. İlk önce, söz konusu alanların ana dili aktarımında oynadığı rollerin belirlenmesi için her iki dilin ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir.

T5. Ana dili aktarım alanları

	T	e	m	eo	em	eom
A(t)	236	221	3	6	4	1
A(f)	43	37	0	5	0	0
A(g)	279	258	3	11	4	1

Türkçenin ana dili olarak aktarımında “ev” yalnız başına 221 denek, okulun yanında 6 denek, mahallenin yanında 4 denek, okul ve mahallenin yanında da 1 denek için işlev bulmaktadır. Bu verilere göre, evin Türkçenin ana dili olarak aktarımındaki rolünün 0,97 değerinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Hiç bir denek tarafından belirtilmeyen okul ise, evin yanında 6 kişi, ev ve mahallenin yanında da 1 kişi tarafından aktarım alanı olarak belirtilmektedir. Buna göre, Türkçenin ana dili olarak aktarımında okulun önemli bir rol oynamadığı gözlenmektedir. Gerçekten de okulun aktarım değeri 0,02 ile sınırlıdır. Son olarak mahalleye bakıldığında, bu mekânın yalın olarak 3 denek, ev ile birlikte 4 kişi, okul ve ev ile birlikte de 1 kişi için aktarım alanı oluşturduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla, mahallenin ana dili aktarımındaki rolünün 0,03 değerinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Deneklerden sadece biri, ana dili olarak gördüğü bu dili bu üç geleneksel mekânın dışındaki bir alanda öğrendiğini ifade etmiştir. Söz konusu kişi,

oldukça ilginç bir biçimde, bu dili Türkiye’de öğrendiğini belirtmiştir. Dolayısıyla, diğer alanların değeri sadece 0,004 seviyesindedir.

Farsçanın ana dili olarak aktarımında rol oynayan alanlara gelince; bu dilin aktarımında da evin çok önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Farsçayı ana dili olarak görenlerin 37’si bu dili sadece evde öğrendiğini ileri sürerken, 5’i de hem evde hem okulda öğrendiğini söylemektedir. Buna göre, bu dilin ana dili olarak aktarımında evin rolünü 0,98 olarak belirlemekteyiz. Bu dilin aktarım alanlarından bir değeri olarak da okul göze çarpmaktadır. Bu mekân 1 kişi tarafından yalın halde verilirken, 5 kişi tarafından ev ile birlikte verilmektedir. Dolayısıyla, okulun aktarımında oynadığı rolün değeri 0,14 dolaylarındadır.

Ana dili ediniminde rol oynayan alanlar, Türkçe için üç, Farsça için ise iki ayrı mekândan ibarettir. Türkçe ediniminde “ev”, “okul” ve “mahalle” rol oynarken, Farsça ediniminde sadece “ev” ve “okul” rol oynamaktadır. Genel olarak ana dili aktarımının gerçekleştiği en uygun alan olarak “ev” görünmektedir ve her iki dilin aktarımında da evin belirleyici bir rol oynadığı açıktır. 258 denek için tek aktarım alanı olan bu mekân, 11 kişi için okulun yanında, 4 kişi için mahallenin yanında ve 1 kişi için de hem okul hem de mahallenin yanında aktarım alanlarından biri olarak ifade edilmektedir. Bu durumda, aktarım alanı olarak “ev”in değeri 0,98’dir. Evin dışında okulun da ana dili aktarımında rol oynaması ilginçtir. Okulun rolü beklenildiği gibi sınırlıdır ve yine beklenildiği gibi Farsça aktarımındaki rolü Türkçe aktarımındakinden çok daha önemlidir. Gerçi okulu tek aktarım alanı olarak belirten bir tek denek vardır, ancak evle birlikte 11 kişi, mahalle ile birlikte 4 kişi ve hem ev hem de mahalle ile birlikte 1 kişi tarafından aktarım alanlarından biri olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla, toplamda 13 kişi tarafından belirtilen okulun ana dili aktarımındaki değeri 0,05 olarak tespit edilmiştir. Mahalleye gelince; bu alan 3 kişi tarafından yalın halde, 4 kişi tarafından evin yanında ve 1 kişi tarafından hem evin hem de okulun yanında olmak üzere 8 denek tarafından ana dilinin öğrenildiği mekân olarak bildirilmektedir. Diğer taraftan, mahallenin Türkçe aktarımında belli bir rol oynarken Farsça aktarımında hiçbir rol oynamaması ilginçtir. Demek ki, deneklerin küçük bir kesimi ana dilini mahallede öğ-

rendiğini ileri sürmektedir. Bu alanın aktarımdaki değeri ise 0,03 olarak ortaya çıkmaktadır.

1.3.2. Dillerin yabancı dil olarak aktarım alanları

Her şeyden önce, bu iki dili ana dili olarak görmeyen konuşucuların belirlenmesi gerekmektedir. Söz konusu konuşucular için yabancı dil (veya ikinci dil) olarak nitelediğimiz bu dillerden Türkçeyi 300 denegin konuşabildiğini, ancak bunların 236 kişisinin bu dili ana dili saydığını da belirtmiştik. Buna göre bu dili yabancı dil (ikinci dil) olarak konuşanların sayısı 64 kişi olmalıdır. Buna karşın, Farsçanın 288 denek tarafından konuşulabildiğini ve bunların 43 kişisi için bu dilin ana dili olduğunu belirlemiştik. Dolayısıyla, Farsçayı yabancı dil (ikinci dil) olarak konuşan deneklerin sayısı da 245 kişiye ulaşmaktadır.

Bu iki dilin yabancı dil olarak aktarım alanlarının incelenmesi için bir önceki bölümdeki yanıtların aynıları önerilmiş ancak, tabloda görüldüğü gibi, bu alanlara ek olarak bazı ilginç alanlar da elde edilmiştir.

T6. Dillerin yabancı dil olarak aktarım alanları

	T	e	o	m	eo	om	eom	d	od
A2(t)	64	40	8	3	6	5	2	0	0
A2(f)	245	52	118	11	25	13	0	18	8
A2(g)	309	92	126	14	31	18	2	18	8

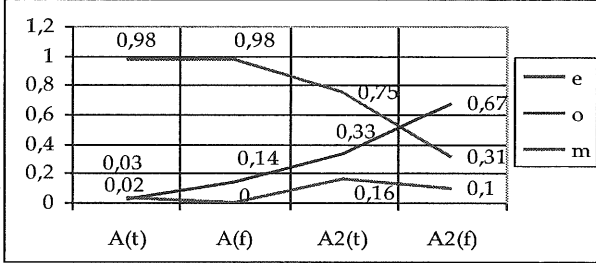
64 kişinin yabancı dili olan Türkçeyi 40 denek sadece evde, 6 denek evde ve okulda, 2 denek evde, okulda ve mahallede edindiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, bu dilin ediniminde evin rolü 0,75 değerindedir. Bunun yanında, 8 kişi bu dili okulda, 6 kişi okulda ve evde, 5 kişi okulda ve mahallede, ve nihayet 2 kişi okulda, evde ve mahallede öğrendiğini belirtmektedir. Bu verilere göre, bu dilin aktarımında okulun rolü 0,33 seviyesindedir. Mahalle, Türkçe aktarımında rol oynayan bir diğer alan olarak görünmektedir. 3 kişinin yalın halde, 5 kişinin okulun yanında ve 2

kişinin okul ve evle birlikte önerdiği mahallenin aktarımda oynadığı rol 0,16 değerindedir.

Farsçanın yabancı dil olarak aktarımında okulun çok büyük bir işlevi olduğunu hemen belirtmek gerekir. 118 kişinin yalın halde önerdiği bu alan, aynı zamanda 25 kişi tarafından ev, 13 kişi tarafından mahalle, 8 kişi tarafından da “diğer” yanıtı ile birlikte önerilmektedir. Dolayısıyla, Farsça aktarımında okulun oynadığı rolün 0,67 değerinde olduğunu belirtebiliriz. Diğer taraftan, Farsçanın evlerde de yoğun bir şekilde aktarıldığı gözlenmektedir. Bu dili yalnızca evde edindiğini bildiren 52 deneğin yanında, okul ve evde öğrendiğini belirten 25 denek bulunmaktadır. Böylece, 0,31 ölçeği ile evin Farsça aktarımında önemi ortaya çıkmaktadır. Mahalle, Farsça aktarımında rol oynayan bir diğer alandır. 11 denek bu dili mahallede, 13 denek ise okulda ve mahallede öğrendiğini bildirdiğine göre, bu alanın değeri 0,10 dolaylarındadır. Farsça aktarımında işlevi olan “diğer” alanlar, “Tahran” ve “televizyondur”. 18 kişinin yalın halde, 8 kişinin de okulun yanında önerdiği bu alanların aktarımdaki değeri 0,11 seviyesindedir.

İlişki içindeki bu dillerin yabancı dil olarak aktarımında, en önemli rolü 0,60 ölçeği ile okul oynamaktadır. Ancak okul Farsça aktarımında çok daha etkin görünmektedir. Zira Farsça aktarımdaki değeri 0,67 iken Türkçe aktarımdaki değeri 0,33’dür. Hemen ardından, 0,40 değeriyle ev gelmektedir. Ev ise Türkçe aktarımında çok daha etkin durumdadır; Farsça için 0,31 olan evin rolü, Türkçe için 0,75 seviyesindedir. 0,11 ölçeğinde olan mahalle ise çok daha az bir önem taşımaktadır. Ayrıca, Türkçe aktarımında çok daha önemli bir rol oynaması ilginçtir. Gerçekten de, Türkçe aktarımı için 0,16 değerinde olan ölçek, Farsça aktarımı için 0,10 değerindedir. Diğer taraftan, Tahran ve televizyon, dillerin aktarımında küçük de olsa, 0,08 düzeyinde, bir rol oynamaktadır; ancak bunların sadece Farsça aktarımı için bir rol oynadığı dikkatlerden kaçmamalıdır.

G3. Dillerin aktarım alanları

Sonuç

Her iki dilin aktarımının oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmesi, iki dilli aktarımın İran Türk toplumunda yaygınlaşmış bir tutum olduğunu göstermektedir. Ancak iki dilli aktarım uygulaması küçük bir kesim için geçerli olmadığı için bu iki dilliliği genelleşmiş olarak niteleyemeyiz. Bu bakımdan Türk toplumu, ‘Farsça-Türkçe) iki dilli topluluk’, ‘Farsça tek dilli topluluk’ ve ‘Türkçe tek dilli topluluk’ olmak üzere üç ayrı dil topluluğu olarak sınıflandırılabilir. Ancak bu dil topluluklarının oluşumu ve gelişimi açısından bakıldığında, yukarıda verilen dil durumunun dengeli ve durağan olduğunu ileri sürmek yanlış olur. Türkçe aktarımını sürdürümünün yanında Farsça aktarımının da yaygınlaşması sonucu olarak, ilk aşamada, ‘Türkçe tek dilli topluluğun’ ‘iki dilli topluluğa’ dönüşmekte olduğu açıktır. Ancak Farsça aktarımının yaygınlaşmasının devam etmesine karşın Türkçe aktarımının daralması neticesinde, ikinci aşamada, bu defa ‘Farsça tek dilli topluluk’ olmak üzere, yeniden tek dilli bir topluluğa dönüşümün ortaya çıkma olasılığı vardır. Türk toplumu içerisinde Farsça tek dilli topluluğun varlığını ve ana dili aktarımının tam olarak gerçekleşmemesini, bu dil topluluğunun daralma (azınlıklaşma) sürecinin ilk belirtileri olarak yorumlamak gerekir.

Dil yetisi ve dil becerileri göz önünde bulundurulduğunda, bu daralmanın niteliği çok daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Deneklerin dil yetileri Farsçada çok daha iyi düzeydedir. Buna karşın, ana dildeki belirtilen dil yetileri daha çok konuşma yetisi ile belirlenmektedir. Okuma alanına gelindiğinde dil yetisinin azalmakta olduğu ve yazma söz konusu oldu-

ğunda da bu yetinin çok daha aşağılara düştüğü görülmektedir. Diğer taraftan, deneklerin okuma ve yazma alanlarında sahip olduklarını belirttikleri dil yetisi, önemli bir oranda uygulamaya, diğer bir deyişle edime dönüşmemektedir. Gerçekten de edim düzleminde oran iyice azalmakta; örneğin yazı ediminde %27'lere kadar düşmektedir.

Sonuç olarak, konuşma Türkçenin ana işlevlerinden biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla diğer işlevleri, daha çok sahip oldukları diğer dil (Farsça) yerine getirmektedir. Bu nedenle, dilin bu işlevi ana dili aktarımında ön plana çıkmaktadır. Farsça aktarımının bütün işlevleriyle, ancak ana dili aktarımının sınırlı işlevleriyle gerçekleşmesini 'iki değişkeli aktarım' olarak nitelenebilir. Türklerin ana dillerini okuyup yazmadıkları halde, hatta çoğunun, bu dili çok iyi derecede bildiğini söylemesinin başlıca sebeplerinden biri bu olsa gerek. Bu tutum, onların ana dillerine verdikleri işlev ve kullanım alanlarıyla ilgilidir. Ana dilinin iki değişkeli aktarımını ise bu dilin aktarım biçimiyle açıklamak mümkündür. Gerçekten de, bu dilin aktarımında ev, çok büyük bir rol oynamaktadır ve ev çerçevesinde aktarılan dil yetisi daha çok konuşma işlevine yöneliktir. Oysa, dilin diğer işlevlerine yönelik aktarımı için gerekli olan okulun hiçbir rolü bulunmamaktadır. Buna karşın Farsça edinimi daha çok okulda gerçekleştiği için, konuşma dışındaki işlevler için Farsça aktarımı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, Farsça aktarımının artık sadece okul çerçevesinde değil aynı zamanda evlerde de gerçekleşmesi, Türkçenin daralması bakımından anlamlıdır.

Kaynak

- Bani-Shoraka, H. 2005. Code-switching and Preference Marking: Disagreement in Persian/Azerbaijani Bilingual Conversation. In J. Cohen & K. T. McAlister & K. Rolstad & J. MacSwan (eds.) *Proceedings of 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, MA, 186-198.
- Bosnalı, S. 2003. Patrimoine linguistique en situation de contact: le cas du turc d'Azerbaïdjan en Iran. In T. Azadarmaki (ed). *Contact des langues dans l'espace arabo-turco-persan*. Téhéran, 97-108.

- Bosnalı, S. 2007. *İran Azerbaycan Türkçesi: Toplumdilbilimsel bir İnceleme*. İstanbul.
- Calvet, L.-J. 1998. *La sociolinguistique*. Paris.
- Denis, M. N. & Vettman, C. 1989. *Le déclin du dialecte alsacien*. Strasbourg.
- Doerfer, G. 1999. İran'daki Türk Dil ve Lehçeleri ve Bunların Hayatta Kalma Şansları. In 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996*. Ankara, 303-310.
- Heyet, J. 2002. Sungur Türkleri. In H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (yay.) *Türkler*. Ankara, 675-678.
- Hourcade, B. 1988. Ethnie, nation et cidadinité en Iran. In J.-P. Digard (ed.) *Le fait ethnique en Iran et en Afghanistan*. Paris, 161-174.
- Hourcade, B. 2002. Qui parle persan en Iran. In D. Balland (ed.) *Hommes et terres d'Islam*. Vol. 1. Téhéran, 419-434.
- Kiral, F. 2000. Copied relative construction in Khalaj. In A. Göksel & C. Kerslake (eds.) *Studies on Turkish and Turkic Languages*. Wiesbaden, 181-196.